

Robert K. Mesi

*K*ATARINA
*V*ELIKA

PORTRET JEDNE ŽENE

Prevela
Dubravka Srečković Divković

■ Laguna ■

Naslov originala

Robert K. Massie

CATHERINE THE GREAT

Copyright © 2011 by Robert K. Massie

Maps copyright © 2011 by David Lindroth, Inc.

This translation published by arrangement with Random House, an imprint The Random House Publishing Group, a division of Random House, Inc.

Translation copyright © 2013 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Debori
i Bobu Lumisu.
Dvadeset četiri godine, četiri knjige.
Hvala vam.

*Možda je njen najbolji opis ako kažemo
da je koliko carica, toliko i žena.*

– Erl od Bakingemšira,
Britanski ambasador u Rusiji 1762–1765.

SADRŽAJ

Mape 13–16

- I DEO: ❀ *Nemačka kneginjica*
- 1 ❀ Sofijino detinjstvo 19
  - 2 ❀ Poziv iz Rusije 33
  - 3 ❀ Fridrih II i put u Rusiju 40
  - 4 ❀ Carica Jelisaveta 52
  - 5 ❀ Proglašenje velikog kneza 66
  - 6 ❀ Poznanstvo s Jelisavetom i Petrom 77
    - 7 ❀ Zapaljenje pluća 81
    - 8 ❀ Špijunirana pisma 87
    - 9 ❀ Preobraćenje i veridba 93
  - 10 ❀ Hodočašće u Kijev i transvestitski balovi 98
    - 11 ❀ Velike boginje 105
    - 12 ❀ Venčanje 115
    - 13 ❀ Johana odlazi kući 126

II DEO: ❀ *Mučan brak*

- 14 ❀ Afera sa Žukovom 133
- 15 ❀ Gvire 140
- 16 ❀ Pas čuvar 147
- 17 ❀ „Nije bio kralj“ 153
- 18 ❀ U budoaru 157
- 19 ❀ Kuća se ruši 162
- 20 ❀ Letnja uživanja 166
- 21 ❀ Otpuštanja sa dvora 171
- 22 ❀ Moskva i selo 175
- 23 ❀ Čoglokov stiče neprijatelja,
a Petar preživljava zaveru 180
- 24 ❀ Kupanje pred Uskrs i kočijaški bič 184
- 25 ❀ Ostrige i jedan glumac 189
- 26 ❀ Čitanje, igranje i izdaja 194

III DEO: ❀ *Zavođenje, majčinstvo i sukob*

- 27 ❀ Saltikov 203
- 28 ❀ Rađa se naslednik 217
- 29 ❀ Odmazda 227
- 30 ❀ Engleski ambasador 231
- 31 ❀ Diplomatski zemljotres 237
- 32 ❀ Ponjatovski 241
- 33 ❀ Mrtav pacov, odsutan ljubavnik
i opasan predlog 246
- 34 ❀ Katarina se suprotstavlja Brokdorfu;
priređuje slavlje 254

- 35 ✠ Apraksinovo povlačenje 261
 36 ✠ Katarinina kći 266
 37 ✠ Bestuževljev pad 270
 38 ✠ Kocka 275
 39 ✠ Sukob 282
 40 ✠ *Ménage à quatre* 286

IV DEO: ✠ „*Kucnuo je čas!*“

- 41 ✠ Panjin, Orlov i Jelisavetina smrt 295
 42 ✠ Kratka vladavina Petra III 312
 43 ✠ „*Дупа!*“ 326
 44 ✠ „Ni sami se ne sećamo šta smo radili“ 343

V DEO: ✠ *Carica Rusije*

- 45 ✠ Krunisanje 361
 46 ✠ Državna vlast i crkva 373
 47 ✠ Kmetstvo 387
 48 ✠ „Jedna madam Orlova nikad ne bi mogla biti ruska carica“ 401
 49 ✠ Smrt Ivana VI 412
 50 ✠ Katarina i prosvetiteljstvo 422
 51 ✠ *Nakaz* 439
 52 ✠ „Sve slobodne staleže carstva“ 449
 53 ✠ „Kralj kog smo stvorili“ 463
 54 ✠ Prva podela Poljske i Prvi rusko-turski rat 474
 55 ✠ Doktori, velike boginje i kuga 489
 56 ✠ Povratak „Petra Trećeg“ 499
 57 ✠ Poslednji dani „markiza De Pugačova“ 512

VI DEO: ☼ *Potemkin i institucija miljenika*

58 ☼ Vasiljčikov 525

59 ☼ Katarina i Potemkin: strast 530

60 ☼ Potemkin se uspinje 547

61 ☼ Katarina i Potemkin: rastanak 552

62 ☼ Nove veze 561

63 ☼ Miljenici 568

VII DEO: ☼ „*Moje ime je Katarina Druga*“

64 ☼ Katarina, Pavle i Natalija 587

65 ☼ Pavle, Marija i nasledstvo prestola 598

66 ☼ Potemkin: graditelj i diplomata 612

67 ☼ Putovanje na Krim i „Potemkinova sela“ 620

68 ☼ Drugi rusko-turski rat i Potemkinova smrt 637

69 ☼ Umetnost, arhitektura i Bronzani konjanik 658

70 ☼ „Oni su u stanju da obese svog kralja
o ulični fenjer!“ 675

71 ☼ Nezadovoljstvo u Rusiji, konačna podela Poljske 693

72 ☼ Sumrak 708

73 ☼ Smrt Katarine Velike 720

Izjave zahvalnosti 727*Odabrana bibliografija* 729*Napomene* 735*O autoru* 763

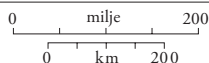

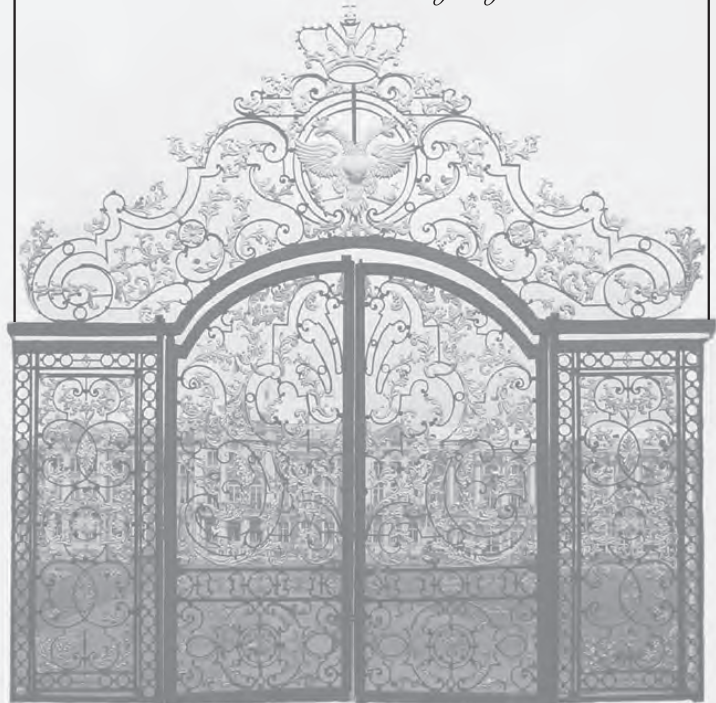

EVROPSKA RUSIJA I TRI PODELE POLJSKE

PRVI DEO

Nemačka kneginjica

Sofijino detinjstvo

KNEZ KRISTIJAN AUGUST od Anhalt-Cerbsta jedva se raspoznavao u roju nepoznatih, siromašnih plemića kojih su bili prepuni krajolik i društvo politički iscepkane Nemačke osamnaestog veka. U izostatku podjednako nekih naročitih vrлина i nekih uznemirujućih poroka, knez Kristijan je pokazivao one solidne vrline svoje junkerske loze: strog osećaj za red, disciplinu, štednju i pobožnost, uz nepokolebljivo pomanjkanje zanimanja za ogovaranja, spletke, književnost i uopšteno širi svet. Rođen 1690, karijeru je izgradio kao profesionalni vojnik u vojsci kralja Fridriha Vilhelma Pruskog. U pohodima na Švedsku, Francusku i Austriju službu je obavljao pedantno savesno, ali njegovi podvizi na bojištu nisu bili vredni zapažanja, niti se događalo išta što bi mu ubrzalo ili usporilo napredovanje. Kada je nastupio mir, kralj, koga su jednom čuli kako svoga vernog oficira pominje kao „onu budalu od Cerbsta“, dodeli mu zapovedništvo nad pešadijskim pukom kasarne u lučkom Šetinu, malo pre toga preotetom od Švedske, na baltičkoj obali Pomeranije. Tamo se 1727. knez Kristijan, u trideset sedmoj godini još neoženjen, priklonio molbama svoje porodice i dao se na zadatak da obezbedi naslednika. U

najlepšoj plavoj uniformi i sa svojim sjajnim paradnim mačem, on se oženio petnaestogodišnjom kneginjicom Johanom Elizabetom od Holštajn-Gotorpa, koju takoreći nije ni poznao. Njegova porodica, koja je taj brak uredila s njenima, blistala je od zadovoljstva; ne samo što se činilo da je time osiguran produžetak loze Anhalt-Cerbstova već je i Johanina porodica stajala za prečagu iznad njih na društvenoj lestvici.

Nesrećan bračni spoj. Postojao je tu problem razlike u godinama; uparivanje šiparice s čovekom u zreloj dobi obično je ishod zbrkanih motiva i očekivanja. Kada se Johana, iz dobre porodice sa malo novca, zadevojčila, a njeni roditelji, ne pitajući je, ugovorili za nju brak sa uglednim, bezmalo triput starijim muškarcem, mogla je samo dati saglasnost. Još manje je obećavalo to što su kod njih dvoje karakter i temperament bili gotovo potpuno oprečni. Kristijan August je bio jednostavan, častan, trom, povučen i štedljiv; Johana Elizabeta bila je složena, živahna, zaljubljena u uživanje, ekstravagantna. Smatrali su je lepoticom, a zaista je lako i privlačila ljude onim svojim izvijenim obrvama, svetlom kovrdžavom kosom, dražesnim držanjem i preteranom revnošću da ugoditi drugome. U društvu je osećala potrebu da pridobija, ali kako je bivala sve starija, tako je počela i previše da se trudi. S vremenom su se pokazale i druge mane. Predug veseo razgovor otkrivao je da je plitka; kad bi joj neko pomrsio račune, njena draž bi zgasla i preobrazila se u razdražljivost, pa bi joj nagla ćud samo odjednom prasnula. Iza takvog ponašanja, što je Johana znala od samog početka, krila se činjenica da je njena udaja bila jeziva greška – od koje sada više ne može ni pobeći.

Prvi put se to potvrdilo kada je ugledala kuću u Štetinu u koju ju je doveo novostečeni muž. Johana mladost beše provela u neuobičajeno otmenom okruženju. Kako je bila jedno od dvanaestoro dece u porodici koja je činila sporedni ogranak vojvodske porodice Holštajn, njen otac, luteranski biskup Libeka, predao ju je na odgoj i vaspitanje kumi, vojvotkinji

od Braunšvajga, koja nije imala dece. Tu, na najraskošnijem i najveličanstvenijem dvoru severne Nemačke, ona se navikla na skupocenu odeću, prefinjeno društvo, balove, opere, koncerte, vatromete, lov i neprekidno kikitovanje uz ogovaranja.

Njen novostečeni muž Kristijan August, po struci oficir, a ovamo čovek koji životari od oskudne vojne plate, nije joj mogao ništa od toga omogućiti. Najviše što joj je mogao dati bila je skromna kuća od sivog kamena u kaldrmisanoj ulici koju neprestano šibaju vetar i kiša. Bedemima opasani grad-tvrđava Štetin, nasaden iznad sumornog severnog mora i naveliko prožet krutom vojničkom atmosferom, nije bio mesto gde bi cvetalo veselje, otmenost ili ma kakve društvene istančanosti. Garnizonske supruge vodile su dosadan život; život običnih građanki bio je još dosadniji. A sad se od jedne živahne mlade žene, stigle pravo iz luksuza i zabava braunšvajškog dvora, očekuje da tavori na majušnoj platici, uz muža puritanca odanog vojničkom životu, strastveno sklonog strogom ekonomisanju, školovanom da izdaje naređenja ali ne i da vodi društvene razgovore, željnog da vidi svoju suprugu kako uspešno dovršava podvig radi kojeg se i oženio njome: podvig rađanja naslednika! U svome trudu, Johana je davala sve od sebe – bila je nesrećna ali poslušna supruga. Ali uvek je, u dubini duše, žudela da bude slobodna: slobodna od svog muža gnjavatora, slobodna od te srazmerne oskudice, slobodna od tog uskog, malovaroškog štetinskog sveta. Oduvek je bila ubeđena da zaslužuje nešto bolje. A onda je, osamnaest meseci po udaji, rodila dete.

Sa svojih šesnaest godina, Johana nije bila pripravna za stvarnost majčinskog života. Trudnoću je pregurala tako što je bežala u snove: da će njena deca izrasti u produžetke nje same, pa će njihovi životi postepeno obezbediti široki bulevar kojim će se ona otisnuti da bi ispunila svoje težnje. U tim snovima uzimala je zdravo za gotovo da će dete koje nosi – prvorođenče – biti

sin, naslednik svoga oca, ali što je još važnije – lep i natprosečan dečak čiju će blistavu karijeru ona predvoditi, te na kraju s njime i podeliti.

U pola tri izjutra 21. aprila 1729, u studenoj, sivoj atmosferi baltičke zore, rodilo se Johanino dete. Avaj, taj mali stvor bio je žensko! Johana i od nje pomirljiviji Kristijan August uspeli su da smisle detetu ime – Sofija Augusta Friderika – ali od samog početka Johana nije uspevala da nađe niti da izrazi ma kakvo majčinsko osećanje. Nije ni došla ni mazila ćerčicu; nije provodila vremena u bdenju nad njenom kolevkom niti držeći je u naručju; umesto toga, iznenadno, predala je dete služavkama i dojiljama.

Jedno objašnjenje moglo bi biti u tome što porođaj Johanu umalo nije stajao glave; devetnaest nedelja po Sofijinom rođenju nedozrela majka je bila vezana za postelju. Drugo objašnjenje je u tome što je Johana još bila vrlo mlada i životne ambicije joj ni izbliza nisu bile ostvarene. Ali onaj pravi, osnovni razlog jeste taj što se rodilo žensko, a ne muško. Igram ironije, iako to tada nije mogla znati, upravo rođenje ove kćeri bilo je ključno postignuće Johaninog života. Da je rodila sina kog je tako strasno želela, i da je ovaj poživio do zrelog doba, nasledio bi oca kao knez od Anhalt-Cerbsta. Tada bi istorija Rusije bila drugačija, i nikad ne bi postojao onaj zakutak istorije koji je Johana Elizabeta sebi zaslužila.

Osamnaest meseci po rođenju prvog deteta, Johana je donela na svet sina i njemu je poklonila sve svoje srce. Njena nežnost prema tom drugom detetu – Vilhelmu Kristijanu – postala je još snažnija kada je shvatila da nešto sa tim detetom ozbiljno nije u redu. Mališan, za kog se ispostavilo da pati od rahitisa, postao je njena opsesija; tetošila ga je, mazila ga, retko kad ga puštala sa očiju, zasipala ga svom pažnjom koju je uskratila kćeri. Već izuzetno svesna da je rođenjem razočarala majku, Sofija je sada primećivala kakvom ljubavlju Johana okružuje njenog bratića. Nežni poljupci, šapatom izgovarane milošte,

nežnosti – sve je to poklanjano dečaku, a Sofija je samo posmatrala. Razume se, uobičajeno je za majke hendikepirane ili hronično bolesne dece da više vremena posvećuju takvom detetu, baš kao što je za drugu decu iz iste porodice prirodno da osećaju nepravdu zbog takve nesrazmerno podeljene pažnje. Ali Johanino odbacivanje Sofije započelo je pre Vilhelmovog rođenja, a onda se samo nastavilo u još težem vidu. Ishod te majčinske pristrasnosti bila je trajna rana. Većina dece koja se nađu odbačena ili zanemarena zbog brata ili sestre reaguje manje-više isto kao Sofija: da bi izbegla dodatno ranjavanje, ona je udarila pečat na svoja osećanja; ništa joj se nije pružalo, ništa nije ni očekivala. Mali Vilhelm, koji je prosto-naprosto prihvatao majčinu nežnost kao nešto normalno, bio je potpuno nevin i nije bilo krivice na njemu; no Sofija ga je svejedno mrzela. Četrdeset godina otad, kad bude pisala svoja *Sećanja*, njena ozlojeđenost i dalje će ključati:

Govorili su mi da nisam baš s velikom radošću dočekana. [...] Otac je smatrao da sam anđeo; majka mi i nije poklanjala baš mnogo pažnje. Posle godinu i po dana, ona [Johana] je rodila sina, kog je idolizovala. Mene je samo trpela i često me grdila s nasilnošću i gnevom kakve nisam zasluživala. To sam osećala iako u glavi nisam najjasnije razumela zašto.

Shodno tome, Vilhelm Kristijan ostaje nepomenut u njenim *Sećanjima* sve do svoje smrti 1742, u dvanaestoj godini. Pa i tad je njen kratki izveštaj neosetljivo hladan:

Poživeo je svega do dvanaeste godine i umro od šarenice [šarlaha]. Tek posle njegove smrti saznali su šta je bilo uzrok bolesti zbog koje je bio prinuđen da hoda sa štakama i zbog koje su ga neprekidno uzalud kljukali lekovima i konsultovali najčuvanije nemačke lekare. Ovi

su ih savetovali da ga šalju u banje u Badenu i Karlsbadu, ali kući se svakog puta vraćao jednako hrom kao što je i otišao, a kako je rastao uvis, tako mu je i noga bila sve kraća. Nakon smrti su ga secirali i ustanovili da je imao iščašen kuk, te da mu je to bilo po svoj prilici od ranog detinjstva. [...] Posle njegove smrti moja majka je bila neutješna, te joj je bilo potrebno prisustvo svih iz porodice kako bi lakše podnela taj bol.

Ova gorčina samo ukazuje na Sofijino neizmerno gnušanje prema majci. Šteta koju je Johana nanela ćerčici neskrivenim pokazivanjem veće naklonosti prema drugom detetu duboko je obeležila Sofijin karakter. Njena odbačenost u detinjstvu pomaže nam da objasnimo njenu neprestanu potragu, u zrelim godinama, za onim što je propustila. Čak i kao carica Katarina, na vrhuncu svoje autokratske moći, ona je želela ne samo da joj se dive zbog izuzetne pameti i da je slušaju kao caricu već i da pronade onu elementarnu ljudsku toplinu koju je njenom bratu – ali ne i njoj – darivala majka.

Čak i sitnije kneževske porodice osamnaestog veka uspevale su da zadrže spoljni sjaj svog položaja. Plemićka deca su imala obezbeđene dadilje, guvernante, domaće učitelje, nastavnike muzike, igranja, jahanja i veronauke da ih poučavaju protokolu, lepom ponašanju i ubeđenjima evropskih dvorova. Na prvom mestu bila je etikecija; mali đaci vežbali su naklone i kniksove po sto puta, sve dok ne postignu automatsko savršenstvo. Časovi stranih jezika bili su neizostavni. Mladi knezovi i kneginjice morali su umeti da govore i pišu na francuskom, jeziku evropske inteligencije; u aristokratskim nemačkim porodicama nemački jezik se smatrao prostačkim.

U tom razdoblju života, za Sofiju je presudan bio uticaj njene guvernante Elizabete (Babete) Kardel. Babeti,

Francuskinji-hugenotkinji koja je protestantsku Nemačku smatrala bezbednijom i srodnijom od katoličke Francuske, poveren je nadzor nad Sofijinim obrazovanjem. Babeta je brzo shvatila da česta ratobornost njene učenice potiče iz usamljenosti i žudnje za bodrenjem i toplinom. Ona joj je oba obezbedila. Takođe je počela da uliva u Sofiju osećanje koje će se pretvoriti u trajnu ljubav prema francuskom jeziku i svim njegovim mogućnostima za iskazivanje logike, suptilnosti, domišljatosti i živahnosti u pismenom i razgovornom vidu. Časovi su počeli *Lafontenovim basnama*; potom su prešle na Korneja, Rasina i Molijera. Prevelik deo njenog obrazovanja, zaključice Sofija kasnije, svodio se na puko memorisanje: „Vrlo rano su primetili da imam dobro pamćenje, pa su me stoga neumorno muštrali da sve učim napamet. Još posedujem nemačku Bibliju gde su crvenim mastilom podvučeni svi stihovi koje sam morala da nabubam.“

Babetin pristup podučavanju bio je blag u poređenju s pristupom pastora Vagnera, krutog vojnog kapelana kog je izabrao Sofijin otac, revnosni luteran, da mu ćerku uči religiji, geografiji i istoriji. Vagnerova stroga metodologija – pamtiti pa ponavljati – slabo je donosila napretka kod učenice koju je Babeta već bila opisala kao *esprit gauche** i koja je postavljala nezgodna pitanja: Zašto su veliki muževi starog veka, poput Marka Aurelija, osuđeni na večni pakao kad nisu ni znali za to da nas je Hristos spasao, pa se tako nisu ni mogli pokajati? Vagner je odgovorio da je takva bila volja božja. Kakva je bila priroda vaseljene pre Postanja? Vagner je odgovorio da je bila u stanju haosa. Sofija je zatražila opis tog prvobitnog haosa; Vagner joj ga nije znao dati. Reč „obrezanje“, kad ju je Vagner upotrebio, prirodno je pobudila pitanje: Šta to znači? Zgrožen položajem u kom se našao, Vagner nije hteo da odgovori. Razrađenim opisima strahota Sudnjeg dana, kao i teškoća da

---

* Na francuskom: nezgodan, naopak duh. (Prim. prev.)

se čovek spase, Vagner je do te mere preplašio svoju učenicu da je „svake večeri u sumrak odlazila i plakala kraj prozora“. Sutradan bi, međutim, uzvratila ravnom merom: Kako se može bezgranična božja dobrota pomiriti sa užasima Sudnjeg dana? Vičući da na takva pitanja nema racionalnih odgovora, te da mora verom prihvatiti to što joj on priča, Vagner je zapretio učenici štapom. Umešala se Babeta. Posle će Sofija pisati: „U samoj dubini duše ubeđena sam da je her Vagner bio jedan bukvan.“ Na to dodaje: „Čitavog života pokazivala sam tu sklonost da se povinujem samo blagosti i razumu – i da pružam otpor svakom pritisku.“

Ništa, međutim, ni blagost ni pritisak, nije moglo priteći u pomoć njenom nastavniku muzike her Religu. „Uvek je sa sobom dovodio nekakvu spodobu koja je grmela u basu“, pišaće ona kasnije svome prijatelju Fridrihu Melhioru Grimu. „Terao ga je da peva u mojoj sobi. Ja sam ga slušala i mislila se: 'Ovaj riče kao bik', ali her Relig je bio izvan sebe od oduševljenja kada god se to bas-grlo baci na delo.“ Nikad nije prevazišla svoju nesposobnost da se divi harmoniji. „Čeznem da čujem muziku i uživam u njoj“, piše Sofija/Katarina u svojim *Sećanjima*, „ali uzalud se trudim. Mojim ušima to je samo buka i ništa više.“

Pristup Babete Kardel podučavanju dece ostao je živ i u carici Katarini, pa će, godinama potom, izliti iz sebe i zahvalnost: „Imala je plemenitu dušu, odnegovan duh, zlatno srce; bila je strpljiva, blaga, vesela, pravična, dosledna – ukratko, onakva guvernanta kakvu bi svako pozeleo svome detetu.“ Volteru će pisati kako je u duši „đak madmoazel Kardel“. A 1776, kad bude imala četrdeset sedam godina, pišaće Grimu:

Ne može se uvek znati šta deca razmišljaju. Decu je teško razumeti, naročito kad ih je brižljivo školovanje naviklo da budu poslušna, a iskustvo da budu oprezna u razgovoru sa svojim predavačima. Zar ne izvlačite iz toga finu

---

maksimu da decu ne treba previše grditi, već ih načiniti poverljivima kako ne bi skrivala svoje glupavosti od nas?

Što je više nezavisnosti Sofija pokazivala, to više je zabrinjavala majku. Devojčica je nabusita i buntovna, zaključila je Johana; takve osobine moraju se zatrti pre no što ćerka dospe u godine za udaju. Kako je udaja jedina sudbina kneginjice neznatnijeg porekla, Johana je bila rešena da „istera iz nje đavola gordosti“. Po bezbroj puta je ponavljala ćerki da je podjednako bezobrazna i ružna. Sofiji je bilo zabranjeno da progovori dok joj se ne obrate, kao i da izražava mišljenje pred odraslima; terali su je da kleči i ljubi skute svim gošćama visokog položaja. Sofija je u svemu bila poslušna. Lišena nežnosti i pohvale, ipak je uspela da zadrži poštovanje prema majci, da ostane ćutljiva, da se povinuje Johaninim zapovestima i guši u sebi sopstveno mišljenje. Kasnije će se to prikrivanje ponosa u trenucima poniženja pokazati kao svesna i korisna taktika koju će Sofija – novim imenom Katarina – primenjivati kada god se suoči s krizom i opasnošću. Našavši se pod pretnjom, ona je navlačila oko sebe plašt krotkosti, popuštanja i privremenog pokoravanja. I tu joj je uzor bila Babeta Kardel: žena plemenitog porekla koja je prihvatila svoj nizak položaj guvernant, ali je i dalje uspela da očuva samopoštovanje, dostojanstvenost i ponos koji su je, u Sofijinim očima, izdizali više od Sofijine rođene majke.

Spolja gledana, u tim godinama je Sofija bila veselo dete. Delimično je to poticalo iz bujne radoznalosti njenog duha, a delimično iz čiste telesne energije. Bilo joj je potrebno mnogo kretanja. Šetnje s Babetom Kardel po parku nisu bile dovoljne, pa su joj roditelji dopuštali da se igra s decom iz grada. Sofija je očas posla preuzimala zapovedništvo nad tim družinicama dečaka i devojčica, ne samo zato što je kneginjica već i što je bila prirodni vođa, a i njena mašta je stvarala igre kojih su svi voleli da se igraju.

* * *

S vremenom je Kristijan August proizveden iz položaja zapovednika garnizona u guvernera Štetina, a to unapređenje mu je donelo i pravo da se preseli s porodicom u jedno krilo granitnog dvorca na glavnom gradskom trgu. Johani preseljenje u dvorac nimalo nije pomoglo. I dalje je bila nesrećna, i dalje nesposobna da se pomiri sa situacijom u koju ju je život bacio. Udala se za čoveka koji joj nije prilika, a umesto blistavog života koji je sanjala, sad je bila najobičnija malovaroška gospođa u garnizonskom gradu. Iza prva dva deteta usledila su još dva – jedan sin i jedna ćerka – ali ona joj nisu donela nikakve dodatne sreće.

U svojoj čežnji da pobegne, okrenula se u mislima visokim krvnim vezama koje je još imala. Po rođenju je Johana pripadala jednoj od najvećih porodica u Nemačkoj, vojvodskoj kući Holštajn-Gotorp, i ostalo joj je ubeđenje da će uz položaj svoje porodice te svoju pamet, draž i živost i dalje moći sebi da stvori neko bolje mesto u svetu. Počela je da ulaže vreme u negovanje odnosa s rođacima: pisala im je brojna pisma, redovno im odlazila u goste. Često je posećivala Braunšvajg, sjajni dvor njenog detinjstva, gde su po zidovima visila Rembrantova i Van Dajkova dela. Potom je počela, svakog februara u vreme poklada, da putuje u Berlin kako bi izrazila poštovanje kralju Prusije. Strastveno je volela spletke, pa su je, iz perspektive Štetina, privlačile čak i ogovaračke intrige sitnih nemačkih dvorova, gde je mislila da će zablistati. Ali kuda god da je išla, Johana je nekako uvek bila svesna da je samo siromašna rođaka, devojka iz dobre familije, ali u bezizglednom braku.

Kada je Sofija napunila osam godina, Johana je počela da je vodi sa sobom na ta putovanja. Ugovaranje braka za ćerku bilo je dužnost koju je Johana nameravala da obavi, pa je zato smatrala da joj neće škoditi, čak ni u tako ranim godinama, ako društvo sazna da u Štetinu raste jedna kneginjica za udaju.

I uistinu, brak je bio glavna tema razgovora kada su majka i ćerka išle u te obilaskе. Kada je Sofija imala deset godina, priče o ovom ili onom potencijalnom mužu već su bile uobičajene među njenim tetkama i ujacima. Sofija nikad nije nalazila zamerke tim putovanjima s majkom; istinski je uživala u njima. Kako je sazrevala, postajala je sve više svesna svrhe ovih poseta, ali ih je i svim srcem odobravala. Udaja nije samo nudila najbolju stazu bekstva od majke i porodice: Sofija beše upoznala i jednu drugu, jeziviju mogućnost. Reč je bila o stanju njenih tetaka usedelica, suvišnih kćeri severnonemačkog sitnog plemstva, koje su smeštane u najudaljenija krila porodičnih zamaka ili zanavek zatvarane u daleke protestantske samostane. Sofija je pamtila posetu jednoj takvoj nesrećnici, starijoj majčinoj sestri, koja je imala šesnaest mopsova – svi su spavali, jeli i obavljali prirodne potrebe u istoj sobi gde je stanovala i njihova gospodarica. „Pored njih je u istoj toj sobi živelo i čitavo mnoštvo papagaja“, piše Sofija. „Može se već zamisliti kakav je miomiris tamo vladao.“

Uprkos ličnoj želji da se uda, Sofiji su šanse za dostojan brak delovale krajnje neznatno. Svaka godina je donosila nov naraštaj dorašlih mladih evropskih kneginjica, a većina je vladajućim kraljevskim i plemićkim porodicama nudila neuporedivo više nego beznačajna kuća sićušnih Cerbstova. Takođe, Sofija nije bila dete nekih posebnih fizičkih čari. U desetoj godini imala je jednostavno lice uske, šiljaste brade, za koju ju je Babeta Kardel savetovala da je brižljivo uvlači. Sofiji je bio jasan taj problem izgleda. Kasnije će pisati:

Ne znam da li sam kao mala bila uistinu ružna, ali dobro pamtim da su mi često govorili kako jesam ružna, te da se stoga moram boriti da pokažem unutrašnje vrline i inteligenciju. Sve do četrnaeste ili petnaeste godine bila sam čvrsto ubeđena u svoju ružnoću, te stoga i posvećenija sticanju unutrašnjih postignuća, a manje sam vodila

računa o spoljašnjem izgledu. Videla sam jedan moj portret koji je rađen kada sam imala deset godina, i na njemu izvesno jesam veoma ružna. Ukoliko je sličnost zaista pogođena, onda mi ništa pogrešno nisu govorili.

Tako se, dakle, dogodilo da Sofija, uprkos osrednjim šansama i neuglednosti, putuje uzduž i popreko severne Nemačke zajedno s majkom. Na tim putovanjima je svome obrazovanju dodavala nove stavke. Slušajući rekla-kazala odraslih, naučila je genealogiju većine kraljevskih porodica u Evropi. Jedna poseta naročito je zanimljiva. Johanin brat Adolf Fridrih, knez-biskup Libeka, postavljen je 1739. godine za staraoca mladom vojvodi od Holštajna, jedanaestogodišnjem Karlu Peteru Ulrihu, koji je upravo bio ostao siročće. To je bio dečak sa izuzetnim rodbinskim vezama, po svoj prilici predodređen za uzvišenu budućnost. On je bio jedini živi unuk ruskog Petra Velikog, a takođe je bio prvi u redosledu za presto Švedske. Godinu dana stariji od nje, on je Sofiji ujedno bio brat od ujaka u drugom stepenu. Čim je postao štićenik njenog brata, Johana nije gubila vreme, već je povelu Sofiju u posetu knezu-biskupu. U *Sećanjima* Sofija/Katarina opisuje Petera Ulriha kao „dopadljivog i lepo vaspitanog, premda je njegova sklonost ka piću već bila primetna“. Ovaj opis jedanaestogodišnjeg siročćeta daleko je od potpunog. U stvarnosti je Peter Ulrih bio sitan, nežan i bolešljiv, sa izbuljenim očima, podvučenom donjom vilicom i retkom plavom kosom koja mu je padala do ramena. Bio je nerazvijen i duševno i telesno. Stidljiv i usamljen, živeo je okružen domaćim učiteljima i predavačima vojnih veština, nije imao dodira ni sa kakvim vršnjacima, ništa nije čitao, a za stolom je halapljivo jeo. Ali Johana je, kao što bi i sve majke koje imaju kćer za udaju, pratila svaki njegov pokret, pa joj je srce zaigralo kad je videla kako njena rođena desetogodišnja Sofija razgovara s njim. Posle je Sofija videla majku i tetke kako nešto šapuću. Čak i u tom uzrastu znala je da pretresaju mogućnost

sklapanja braka između nje i tog čudnovatog dečaka. Nije imala ništa protiv; puštala je već i sopstvenu maštu da leti.

Znala sam da će jednoga dana postati kralj Švedske, te mi je, iako sam još bila dete, u ušima slatko zazvučala titula kraljice. Otad pa nadalje ljudi oko mene počeli su me zadirkivati zbog njega, pa sam se postepeno privikla na pomisao da mi je suđeno da mu budem žena.

U međuvremenu se Sofija i prolepšavala. Sa trinaest godina imala je vitak stas, svilenu kosu boje tamnog kestena, visoko čelo, sjajne tamnoplave oči, izvijena usta nalik ružinom pupoljku. Šiljata brada postala je manje upadljiva. Njene ostale osobine počinjale su da privlače pažnju; bila je inteligentna, dosetljiva. Nisu je svi smatrali ni nevažnom. Na švedskog diplomatu grofa Heninga Jilenborga, koji je Sofiju upoznao u kući njene babe u Hamburgu, ostavila je utisak njena inteligencija, pa je u Sofijinom prisustvu rekao Johani: „Gospodo, vi ne poznajete ovo dete. Uveravam vas da ima više pameti i karaktera nego što joj vi priznajete. Molim vas zato da posvetite više pažnje kćeri, jer je ona u svakom pogledu zaslužuje.“ Johanu to nije posebno taklo, ali Sofija nikada neće zaboraviti te reči.

Otkrivala je kako da navede ljude da je zavole, a čim je konačno naučila tu veštinu, savršeno ju je sprovodila u delo. Nije posredi bilo zavodničko ponašanje. Sofija – kasnija Katarina – nikada nije bila koketa; ona nije želela da pobudi seksualno zanimanje, već da dobije toplo, saosećajno razumevanje kakvo joj je pružio grof Jilenborg. Da bi proizvela takve reakcije u ljudima, koristila se tako konvencionalnim i čednim sredstvima da deluju bezmalo uzvišeno. Shvatala je da ljudi radije pričaju nego što slušaju, te da radije od svega drugog pričaju o sebi. U tom pogledu joj je majka, u svome žalosnom trudu da je smatraju važnom, obezbeđivala krajnje jasan primer kako se ne treba ponašati.

U njoj su se komešala i druga osećanja. U Sofiji se budila čulnost. Sa trinaest-četrnaest godina često je uveče odlazila u svoju sobu i dalje puna nemira i nervozne snage. Pokušavajući da nađe sebi nekog olakšanja, sela bi u postelji, stavila između nogu tvrd jastuk i pojahala zamišljenog konja: „Galopirala sam dokle god se skroz ne izmorim.“ Kada služavke ispred njene sobe uđu da istraže otkuda buka, zaticale su je kako mirno leži, praveći se da spava. „Nikad me nisu uhvatile na delu“, kaže ona. Postojao je i razlog da se čelično obuzdava u javnosti. Sofija je imala samo jednu želju, koja ju je čitavu obuzimala: da pobegne od majke. Razumela je da će joj jedina staza bekstva biti brak. A da bi ostvarila cilj, mora se udati – i to ne za tek bilo kojeg muža, već za muža koji će je po položaju uzdići iznad Johane najviše što se može.

Odbolovala je, međutim, jednu epizodu šiparičke zaljubljenosti. Sa četrnaest godina imala je kratak flert s jednim naočitim mladim ujakom, majčinim najmlađim bratom Georgom Ludvigom. Deset godina stariji od Sofije i privučen svežom nevinošću propupele sestričine, ovaj napomađeni kirasirski poručnik počeo je da joj se udvara. Sofija opisuje razvoj te male romanse, koja se završila kada ju je ujak Georg iznebuha upitao da se uda za njega. Zgranula se. „Ja ništa nisam znala o ljubavi i nikada je nisam povezivala s njim.“ Polaskana, oklevala je; taj čovek je bio brat njene majke. „To ne bi želeli moji roditelji“, rekla je. Georg Ludvig je napomenuo da blisko srodstvo ne predstavlja prepreku; takve bračne zajednice česta su pojava u aristokratskim porodicama Evrope. Sofija se na to zbunila i dopustila ujaku Georgu da produži sa udvaranjem. „U to vreme bio je veoma lep, imao je divne oči i znao mi narav. Bila sam navikla na njega. Počeo je da me privlači, pa ga nisam ni izbegavala.“ Na kraju je oprezno prihvatila ujakovu prosidbu, pod uslovom da „majka i otac daju pristanak. Od tog trenutka se moj ujak u potpunosti predao svojoj strasti, koja je bila neviđena. Grabio je svaku priliku da me zagrlji, a i ja sam bila

vešta u tome da ih stvorim, no izuzev pokojeg poljupca, sve je to bilo veoma nevino.“

Da li je Sofija istinski bila spremna da se okani svoje ambicije da postane kraljica kako bi postala snaha rođenoj majci? Nakratko se kolebala. Možda bi i popustila, dozvolila Georgu Ludvigu da istera svoje, udala se za njega. Ali pre no što se desilo išta presudno i konačno, iz Petrograda je stiglo pismo.

Poziv iz Rusije

PISMO IZ RUSIJE ih je iznenadilo, ali je poruka u njemu bila upravo ona kakvu je Johana sanjala i kakvoj se nadala. Još dok je vodala ćerku po sitnijim dvorovima severne Nemačke, ova ambiciozna majka je posegla i šire kako bi iskoristila jednu uticajnu vezu. Izvesna epizoda porodične istorije povezala je Johanine srodnike iz kuće Holštajna s dinastijom Romanova u carskoj Rusiji. U decembru 1741, kada je Sofija imala dvanaest godina, Jelisaveta, mlađa kći Petra Velikog, prigrabila je ruski presto zahvaljujući državnom udaru izvedenom u ponoć. Nova carica je imala nekoliko snažnih veza s kućom Holštajna. Prva veza je bila preko Jelisavetine voljene starije sestre Ane, najstarije kćeri Petra Velikog, koja se udala za Johaninog rođaka Karla Fridriha, vojvodu od Holštajna. Ovaj brak je izrodio nesrećnog malog Petera Ulriha; tri meseca po njegovom rođenju, Ana je umrla.

Jelisaveta je imala jednu još tešnju ličnu vezu s kućom Holštajna. U sedamnaestoj godini verila se s Johaninim starijim bratom Karlom Augustom. Ovaj holštajnski knez je 1726. godine otputovao u Petrograd da se tamo venča, ali nekoliko nedelja pred svadbu nesuđeni mladoženja se u ruskoj prestonici zarazio

velikim boginjama, te tamo i umro. Jelisaveti je ostala tuga koju nikada nije dokraja prevazišla, i otada je uvek doživljavala Holštajne takoreći kao porodicu.

A sada, pošto je stigla vest da se ista ta Jelisaveta odjednom uspjela na ruski presto, Johana joj je smesta napisala pismo, čestitajući ruskoj carici koja joj svojevremeno za dlaku nije postala snaha. Jelisavetin odgovor bio je srdačan i topao. Odnosi su nastavili da cvetaju. Johana je posedovala portret Jelisavetine sestre Ane, a carica je želela da ga ima. Kada je Jelisaveta poslala „dragoj sestričini“ pismo, upitavši u njemu da li bi se ta slika mogla vratiti u Rusiju, Johana je bila srećna i presrećna što joj može izaći u susret. Ubrzo je u Štetin stigao jedan sekretar iz ruske ambasade u Berlinu, te doneo Johani Jelisavetin portret-minijaturu u velelepnom ramu od dijamantata vrednih osamnaest hiljada rubalja.

Rešena da pothranjuje tu vezu koja obećava, Johana je povelala ćerku u Berlin, gde je pruski dvorski slikar Antoan Pen naslikao Sofijin portret koji će biti poslat carici na dar. Portret nije bio vredan hvale; na većini Penovih slika ljudi su ispadali bezmalo istovetno, pa je i Sofijin portret na kraju izgledao kao i svi istorodni portreti dopadljive mlade žene iz osamnaestog veka. No bez obzira na to, čim je ova slika poslata u Petrograd, stigao je i željeni odgovor: „Carica je očarana izražajnim crtama mlade kneginjice.“

Otad pa nadalje, Johana nije propuštala nijednu priliku za kovanje novih karika u tom porodičnom lancu. Krajem 1742. rodila je drugu ćerku, Sofijinu jedinu sestru. Čim je detetu utvrđen pol, Johana je napisala carici pismo, saopštavajući da će se mala zvati Elizabeta po njoj i moleći Njeno veličanstvo da prihvati da kumuje detetu. Jelisaveta je pristala, te je uskoro u Štetin stigao još jedan caričin portret, takođe optočen dijamantima.

Za to vreme su se u nizu odigrali još neki događaji koji su išli naruku Johani. U januaru 1742. mladi Peter Ulrih od Holštajna, siročić koji je Sofija upoznala tri godine pre toga,

odjednom je nestao iz Kila i pojavio se u Petrogradu, gde ga je tetka Jelisaveta usvojila i proglasila naslednikom ruskog prestola. Taj dečak, budući ruski car, bio je Johani rod (pa preko nje i Sofiji). Naredne, 1743. godine, Johanu je zadesilo još jedno čudesno iznenađenje. Budući da je postao naslednik ruskog prestola, mladi holštajnski knez je objavio da se odriče švedske krune. U skladu sa uslovima mirovnog sporazuma potpisanog između Rusije i Švedske, carica Jelisaveta je imala ovlašćenje da lično odredi ko će zameniti njenog sestrića na mestu švedskog prestolonaslednika. Odabrala je Johaninog brata Adolfa Fridriha, kneza-biskupa Libeka, koji je Peteru Ulrihu bio staralac. Zahvaljujući tome, kada su se dogodile sve te objave, promene i zamene, Johana se našla u središtu točka neverovatne sreće. Velike boginje su joj oduzele brata koji bi bio supružnik sadašnje ruske carice, ali je zato stekla rođaka koji će jednoga dana biti ruski car i starijeg brata koji će postati kralj Švedske.

Dok se njegova supruga umiljavala Petrogradu i šetala ćerku severnom Nemačkom, knez Kristijan August, muž i otac, sedeo je kod kuće. Prevalivši pedesetu, nepromenljiv u svome disciplinovanom, čuvarnom načinu života, preživeo je moždani udar koji ga je privremeno paralisao, oporavio se, te dočekao da gleda kako mu se položaj i status popravljaju. U julu 1742. novi kralj Prusije Fridrih II unapredio ga je u čin feldmaršala pruske vojske. U novembru iste te godine, knez i njegov stariji brat nasledili su kao suvladari malu kneževinu Anhalt-Cerbst, grad jugozapadno od Berlina, sa srednjovekovnim zidinama i kulama, šancem i kućama šiljatih zabata. Povukavši se iz vojske i napustivši Štetin, Kristijan August se s porodicom preselio u Cerbst i posvetio se dobrobiti svojih dvadeset hiljada podanika. Johana se donekle zadovoljila; sada je bila vladajuća kneginja jedne male – veoma male – suverene nemačke države. Živela je

u malom – veoma malom – baroknom dvorcu. Uprkos prepisci s caricom i posetama rođacima na dobrim položajima, i dalje se brinula da ju je život mimoišao.

A onda je 1. januara 1744, nakon službe u kapeli dvorca, samo što je porodica sela za novogodišnji ručak, glasnik doneo Johani zapečaćeno pismo. Odmah ga je otvorila. Bilo je iz Petrograda, a pisao ga je Oto Brimer, veliki maršal na dvoru Petera Ulriha, mladog vojvode od Holštajna, sada zakonitog naslednika ruskog prestola. Brimer je pisao:

„Po izričitoj naredbi Njenog carskog veličanstva [carice Jelisavete], dužnost mi je da Vas obavestim, gospođo, da carica želi da Vaša visost u pratnji kneginjice, Vaše starije kćeri, dođe u Rusiju što pre, te da se bez odlaganja javi tamo gde se u tom trenutku bude nalazio carski dvor. Vaša visost je previše pametna da ne bi shvatila pravo značenje caričine nestrpljivosti da uskoro vidi ovde i Vas i Vašu kneginjicu ćerku, za koju izveštaj veli da je u velikoj meri ljupka. Istovremeno, naša nesavrnjiva vladarka me je otvoreno zadužila da obavestim Vašu visost da Njegova visost knez ni pod kakvim uslovima ne treba da pođe na to putovanje. Njeno veličanstvo ima veoma važne razloge što tako želi. Jedna reč Vaše visosti biće, verujem, sve što je potrebno da se ostvari volja naše preuzvišene carice.

Brimerovo pismo je sadržalo i druge zahteve. Tražio je da Johana putuje inkognito sve do Rige, koja je na ruskoj granici, te da svoje odredište, ukoliko je to moguće, čuva u tajnosti. Ako bi se nekako saznalo kuda putuje, objasniće da joj dužnost i etikecija nalažu da lično zahvali ruskoj carici na njenoj velikodušnosti prema kući Holštajna. Kako bi pokrio Johani troškove, Brimer je priložio menicu jedne berlinske banke, napisanu na iznos od hiljadu rubalja. U pismu nije bila

naznačena ona osnovna svrha poziva, ali sledeće pismo, koje je stiglo po drugom glasniku svega neki sat potom, jasno ju je saopštilo. Ovo pismo stiglo je od Fridriha II Pruskog i bilo je takođe naslovljeno samo na Johanu.

Više neću skrivati činjenicu da sam, uz poštovanje koje sam uvek gajio prema Vama i kneginjici Vašoj kćeri, oduvek imao želju da potonjoj podarim nekakvu neobičajenu sreću; tako mi dođe na um misao da je možda izvodljivo urediti brak između nje i njenog rođaka velikog kneza Petra Ruskog.“

Brimerovo jasno izrečeno isključivanje kneza Kristijana Augusta iz caričinog poziva, potkrepljeno time što je Fridrih pisao samo Johani, bilo je, naravno, ponižavajuće za formalnu glavu porodice. A oba pisma tako su sročena da su očigledno stavljala do znanja da svi uključeni čvrsto veruju da će ta supruga uspeti da savlada svaku zamerku koju bi možda potegao njen ravnodušni muž, ne samo na to što je izostavljen iz poziva već i na druge aspekte tog mogućeg braka. Njegove zamerke, strepeli su oni, ustremile bi se na uslov bez kojeg jedna nemačka kneginjica ne može da se uda za budućeg cara – uslov da se odrekne protestantske vere i pređe u pravoslavlje. Strasna luterska verovanja Kristijana Augusta bila su dobro znana, pa je zato svim zainteresovanima bilo jasno da bi se on usprotivio ćerkinom napuštanju vere.

Za Johanu je to bio čudesan dan. Nakon petnaest godina njenog sumornog braka, jedna carica i jedan kralj otvorili su joj izgled na ostvarenje svih njenih snova o uzbuđenjima i pustolovinama. Ona će biti važna osoba, glumica na svetskoj pozornici; naći će primenu sva dotad traćena blaga njene ličnosti. Uхватила ju je euforija. Kako su prolazili dani, tako su u Cerbst nastavila da stižu pisma iz Rusije i Berlina, podstičući je da požuri. U Petrogradu je Brimer, sada pod stalnim pritiskom

nestrpljive carice, saopštio Jelisaveti kako je Johana napisala da joj „samo manjkaju krila, inače bi doletela u Rusiju“. A to je i bilo takoreći tačno: Johani je bilo potrebno svega deset dana da se pripremi za put.

Dok se Sofijina majka sladila ključnim trenutkom svog života, otac se osamio u radnoj sobi. Taj stari vojnik je uvek znao da se drži na bojištu, ali sada nije znao kako da se ponaša. Bio je ozlojeđen što je isključen iz poziva, a opet, želeo je da podrži kćer. Grozio se što će biti prinuđena da promeni veru, a ovamo ga je mučio nespokoj pri pomisli da je šalje daleko od kuće, u politički nestabilnu zemlju kao što je Rusija. Na kraju je, uprkos svim svojim brigama i ogradama, dobri stari vojnik osetio da izbora nema: mora slušati ženu i postupati po naređenjima kralja Fridriha II. Zaključao se u sobu i krenuo da sastavlja opomene i savete za svoju ćerku, u vezi s time kako će se ponašati na ruskom dvoru:

Odmah posle Njenog veličanstva carice moraš iznad svega poštovati velikog kneza [Petra, njenog budućeg muža], kao svoga gospodara, oca i suverena; takođe pažnjom i nežnošću u svakoj prilici osvajati njegovo poverenje i ljubav. Svoga gospodara i njegovu volju moraš pretpostaviti svakom užitku i svakom blagu ovoga sveta, te ne smeš raditi ništa što njemu nije po volji.

Kroz tri dana Johana je mogla javiti Fridrihu: „Moj muž knez potpisao je pristanak. Ne plaši me putovanje, iako je u ovo doba godine preko svake mere opasno. Ja sam svoje odlučila i čvrsto sam ubeđena da se sve ovo dešava u najboljem interesu Proviđenja.“

Knez Kristijan nije bio jedini pripadnik porodice Cerbst koji je u tom važnom poduhvatu nesumnjivo bačen u zapećak. Dok je Johana čitala i pisala pisma, naručivala i isprobavala odeću, Sofija je ostala zanemarena. Raspoloživi novac otišao je

na dopunjavanje majčine garderobe; za ćerku ništa nije ostalo. Sofijina odeća – ona koja bi se mogla smatrati devojačkom spremom – sastojala se od tri stare haljine, tuceta košulja, nekoliko pari čarapa i nešto malo novih maramica. Nevestinsko rublje bilo joj je sašiveno od majčinih polovnih čaršava. Sve na gomili, te tkanine su napunile polovinu malog kovčega kakav bi možda neka domaća cura ponela sa sobom kad se udaje u drugo selo.

Sofija je već znala šta se zbiva. Uspela je bila da načas pogleda Brimerovo pismo, pa je znala da je stiglo iz Rusije. Dok ga je majka otvarala, ulovila je reči „u pratnji kneginjice, Vaše starije kćeri“. Uz to, majčino grozničavo ponašanje koje je usledilo, kao i žurni odlazak roditelja u drugu prostoriju da se nešto šapatom dogovore, podstreknulo je u njoj ubeđenje da se to pismo tiče njene budućnosti. Znala je koliko je važan brak; pamtila je kakvo je uzbuđenje njena majka pokazala pre četiri godine, kada je upoznala malog vojvodu Petera Ulriha; znala je da je njen portret poslat u Rusiju. Naposletku je, ne mogavši više da obuzdava radoznalost, otvoreno upitala majku. Johana je priznala šta piše u pismima i potvrdila ono što je nagovešteno između redova. „Kazala mi je“, pišaće kasnije Katarina, „da sve to podrazumeva i znatan rizik, s obzirom na nestabilnost u toj zemlji. Ja sam pak odgovorila da će se za stabilnost postarati Bog ako je takva volja njegov, te da imam dovoljno hrabrosti da se sa tim rizikom suočim i da mi srce govori da će sve biti kako treba.“ Pitanje koje je raspinjalo njenog oca – promena vere – Sofiju nije mučilo. Njen pristup veri bio je, što je pastor Vagner već znao, pragmatičan.

Te nedelje, koja će im biti poslednja provedena zajedno, Sofija nije pričala Babeti Kardel o svom predstojećem odlasku. Roditelji joj behu zabranili da to pominje; predstavili su stvar kao da odlaze s ćerkom iz Cerbsta prosto radi godišnje posete Berlinu. Imajući dobar njuh za raspoloženja svoje učenice, Babeta je shvatila da niko ne priča šta misli. Ali učenica, čak

ni u suznom oproštaju s voljenom nastavnicom, nije htela da otkrije istinu. Nastavnica i učenica nikada se više neće videti.

Majka, otac i kći su 10. januara 1744. ušli u kočiju kojom će se povesti do Berlina, gde će se pak videti s kraljem Fridrihom. Sofija je sad gorela od nestrpljenja podjednako kao i majka. To je bilo ono bekstvo o kojem je sanjala, početak njenog uspona ka nekoj uzvišenijoj sudbini. Kada je pošla iz Cербста u prestonicu Prusije, nije bilo bolnih scena. Poljubila je devetogodišnjeg bratića Fridriha (Vilhelm, brat kog je mrzela, već je bio pokojni) i novorođenu sestricu Elizabetu. Ujak Georg Ludvig, onaj s kojim se ljubila i obećavala mu da će se udati za njega, već beše pao u zaborav. Dok je kočija tandrkala ispod gradske kapije i po drumu, Sofija se nije ni osvrnula. Kao što se tu neće ni vratiti za više od pet decenija života što je tada tek bio pred njom.

Fridrih II i put u Rusiju

TRI I PO GODINE pre nego što su Sofija i njeni roditelji stigli u Berlin, u doba kada je dvadesetosmogodišnji Fridrih II seo na pruski presto, Evropa se suočavala s neobičnim sticajem suprotnosti. Novi monarh je posedovao prosvećen um, neumornu energiju, političku pronicljivost i izuzetan – iako dotad neotkriven – vojnički genij. Kada je došao na presto ovaj samokritični zaljubljenik u filozofiju, književnost i umetnost, ujedno i nemilosrdan zagovornik makijavelističkog državnštva, njegovo malo kraljevstvo već je damaralo od militantne snage, spremno da se širi i ostavi traga u istoriji Evrope. Samo je trebalo da Fridrih izda naređenje za pokret.

No Evropa i Prusija nisu se tome nadale. U detinjstvu je Fridrih bio sanjarski nastrojen, nežan dečak; često je od svoga

oca, kralja Fridriha Vilhelma I, dobijao batine zbog nemuškog ponašanja. U pubertetu je kosu nosio u dugim uvojcima, pušteno sve do pasa, i odevao se u vezenu kadifu. Čitao je francuske pisce, pisao poeziju na francuskom, izvodio kamerne komade na violini, čembalu i flauti. (Flauta mu je ostala strast do kraja života; napisao je preko stotinu sonata i koncerata za flautu.) U dvadeset petoj godini primio je na sebe svoje kraljevsko predodređenje i preuzeo zapovedništvo nad jednim pešadijskim pukom. Trideset prvog maja 1740. postao je Fridrih II, kralj Prusije. Pojavom je bio neupečatljiv – visok metar i sedamdeset, uskog lica, visokog čela i krupnih, malčice buljavih plavih očiju – ali to nikome nije bilo važno, a u to vreme više ni Fridrihu. Nije on imao vremena za gizdanje i slične gluposti; zvaničnog krunisanja nije ni bilo. Šest meseci nakon toga, Fridrih je iznenadno porinuo svoje kraljevstvo u rat.

Prusija koju je Fridrih nasledio bila je mala država, siromašna stanovništvom i prirodnim bogatstvima, sva u nepovezanim parčićima raštrkanim od Rajne do Baltika. U središtu se nalazila izborna kneževina Brandenburg, čija je prestonica Berlin. Na istoku je bila Istočna Prusija, od Brandenbura odvojena koridorom koji pripada kraljevini Poljskoj. Na zapadu se nalazilo više zasebnih enklava – na Rajni, u Vestfaliji, u Istočnoj Friziji i na Severnom moru. Ali iako nedostatak teritorijalne kohezije jeste bio slabost te države, Fridrih je posedovao i jedan važan instrument snage. Pruska vojska, od prvog do poslednjeg vojnika, bila je najbolja vojska u Evropi: osamdeset tri hiljade dobro uvežbanih profesionalnih vojnika, efikasan oficirski kadar, oružnice nakrcane savremenim oružjem. Fridrihova namera bila je da iskoristi ogromnu vojnu snagu Prusije kako bi rešio njene geografske slabosti.

Prilika se ubrzo sama poturila. Dvadesetog oktobra 1740, pet meseci po Fridrihovom stupanju na pruski presto, sveti rimski car Karlo VI Austrijski naprasno je umro. Karla, poslednjeg Habzburga po muškoj liniji, nadživele su dve kćeri, pa je

starija, dvadesettrogodišnja Marija Terezija, preuzela austrijski presto. Uočivši u tome priliku za sebe, Fridrih je smesta sazvao svoje generale. Dvadeset osmog oktobra već je bio odlučio da zauzme provinciju Šleziju, jedan od najbogatijih habzburških poseda. Argumenti su mu bili praktične prirode: njegova vojska je bila spremna, a Austrija je izgledala kao da nema ko da je vodi, slaba, osiromašena. Sve druge obzire Fridrih je ostavio po strani; nije ga sputavala činjenica da se svečano zakleo da priznaje titulu Marije Terezije, kao i njenu vlast nad svim habzburškim zemljama. Kasnije će, u svojoj *Histoire de Mon Temps*, pošteno priznati: „Ambicija, prilika za sticanje dobitka, žudnja da utvrdim sopstvenu reputaciju – one su bile presudne, pa je tako i rat postao izvestan.“ Šleziju je odabrao zato što je bila najbliža, a i zato što će njena poljoprivredna i industrijska bogatstva, te većinom protestantsko stanovništvo, značiti bitno pojačanje za njegovo malo kraljevstvo.

Šesnaestog decembra, po ledenoj kiši kao iz kabla, Fridrih je poveo trideset dve hiljade vojnika preko šleske granice. Nije naišao takoreći ni na kakav otpor; njegov pohod je bio više okupacija nego invazija. Krajem januara Fridrih je već bio ponovo u Berlinu. Ali u predratnim proračunima mladog kralja nedostajao je jedan važan podatak: on nije znao kakva je narav te žene koju je pretvorio u svoju neprijateljicu. Marija Terezija, nadvojvotkinja Austrije i kraljica Ugarske, posedovala je varljivu, lutkastu lepotu, plave oči i zlatnu kosu. U napetim situacijama uspevala je da deluje neobično mirno, što je pojedine posmatračke navodilo na zaključak da je glupa. Varali su se. Ona je posedovala inteligenciju, odvažnost i čvrstinu. Kada je Fridrih napao i prigrabio Šleziju, svi u Beču su bespomoćno gledali – svi osim Marije Terezije. Iako u poodmakloj trudnoći, reagovala je s jarosnom snagom. Sakupljala je novac, mobilisala odrede i bodrila duhom podanike, a za to vreme i rodila budućeg cara Josifa II. Fridriha je iznenadilo tvrdoglavost nepristajanje te mlade žene da preda provinciju koju joj je

on ukrao. Još se više iznenadio kada je u aprilu jedan veliki austrijski odred prešao češke planine i ušao u Šleziju. Prusi su opet porazili Austrijance, te je Fridrih, u privremenom primirju što je usledilo, zadržao Šleziju i njenih trideset šest hiljada kvadratnih kilometara plodne obradive zemlje, njene bogate žile uglja, njene razvijene gradove i 1.500.000 stanovnika, pretežno Nemaca protestantske vere. Zajedno s podanicima koje je Fridrih nasledio od oca, Prusija je sada imala četiri miliona stanovnika. Ali ovaj ratni plen imao je svoju cenu. Marija Terezija je svoje habzburško nasleđe smatrala svetim zaveštanjem. Fridrih će tim agresivnim ratom izroditi u njoj doživotnu mržnju prema njemu i prusko-austrijsko neprijateljstvo koje će potrajati čitav vek.

Uprkos pobjedi u Šleziji, Fridrih se nalazio u opasnom položaju. Prusija je ostala mala zemlja, teritorija joj je i dalje bila rascepkana, a njena sve veća snaga izazivala je nespokoj u moćnim susedima. Potencijalne neprijatelje predstavljala su dva velika carstva, oba veća i vrlo moguće jača od Prusije. Jedno carstvo je bila Austrija pod vlašću ogorčene Marije Terezije. Drugo carstvo je bila Rusija, ogromna, nepregledna, Prusiji i sa severa i sa istočnog boka, pod upravom nedavno krunisane carice Jelisavete. U takvoj situaciji, Fridrihu ništa nije bilo važnije od prijateljstva ili makar neutralnosti Rusije. Pamtio je da mu je otac na samrtnom odru predao mudrost punu upozorenja: da će u ratu s Rusijom uvek više izgubiti nego dobiti. A u ovom trenutku Fridrih nije bio siguran kako će carica Jelisaveta postupiti.

Odmah po usponu na presto, carica je za rukovodioca svojih političkih poslova uzela novopostavljenog vicekancelara Alekseja Bestuževa-Rjumina. Bestuževljeva životna ambicija bila je da stvori savez koji će Rusiju povezati s pomorskim silama Engleskom i Holandijom, te kopnenim evropskim silama

Austrijom i Saksonijom-Poljskom. Znajući za Bestuževljeve stavove, Fridrih je verovao da samo vicekancelar stoji na putu do diplomatskog dogovora između njega i carice. Činilo mu se, stoga, neodložnim da tu prepreku ukloni.

Neki od tih diplomatskih čvorova, mozgao je Fridrih, mogli bi se donekle razmrsiti ako bi se on sam uključio u potragu ruske carice za nevestom za njenog petnaestogodišnjeg sestrića i naslednika. Više od godinu i nešto dana pre toga, pruski ambasador u Petrogradu javio je da Bestužev vrši na Jelisavetu pritisak da odabere kćer Avgusta III, izbornog kneza Saksonije i kralja Poljske. Takav brak, ako bi se sklopio, mogao bi postati kritičan element u vicekancelarovoj politici stvaranja saveza protiv Prusije. Fridrih je bio rešen da spreči taj saksonski brak. A da bi to uradio, bila mu je potrebna nemačka plemićka iz neke pristojno visoke vojvodske kuće. Jelisavetin izbor Sofije, zgodnog malog pionera iz Anhalt-Cerbsta, i te kako je odgovarao Fridrihu.

Na Novu godinu 1744, vremenski rok tih pregovora postao je ključno važan. Insistiranje na brzini i tajnosti u Brimerovom prvom pismu Johani, što je ponovljeno i u Fridrihovom pismu, poticalo je odatle što je Bestužev i dalje vršio na caricu pritisak da se odluči u korist poljsko-saksonske neveste Marije Ane. Sada kad se Jelisaveta odlučila za Sofiju, i ona i Fridrih želeli su da holštajnska kneginja i kneginjica što pre stignu u Petrograd. Fridrihu je bilo najvažnije da ne dà carici vremena da se predomisli.

Fridrih II je jedva čekao da vidi kneginjicu iz Cerbsta da bi lično procenio kako će je dočekati u Petrogradu. Stigavši u Berlin, međutim, da li zato što se plašila da će se Sofija pokazati kao nedorasla kraljevim očekivanjima, da li zato što prosto nije mogla zamisliti da njena kći zanima Fridriha više nego ona, Johana je pojurila da se javi na dvor – sama. Kada ju je Fridrih

upitao gde je Sofija, Johana je rekla da joj se ćerka razbolela. Sutradan se ponovo poslužila tim izgovorom; kada ju je kralj pritisnuo, rekla je kako ne može predstaviti kćer na dvoru zato što ova nije ponela nijednu dvorsku haljinu. Izgubivši strpljenje, Fridrih je naredio da daju neku haljinu njegovih sestara, te da Sofija smesta dođe.

Kada se konačno Sofija pojavila pred njim, Fridrih je ugledao devojku koja nije ni rugoba ni lepotica, u tuđoj haljini, bez ikakvog nakita, nenapuderisane kose. Sofijina stidljivost preobrazila se u iznenađenje kad je saznala da će sedeti – ali i bez majke i bez oca – za kraljevim stolom. Iznenađenje se pak preobrazilo u zgranutost kad je ustanovila da će štaviše sedeti pored samog vladara. Fridrih se zdušno potrudio da uspokoji usplahirenu devojku. Govorio joj je, pišaće ona kasnije, o „operi, predstavama, poeziji, igranju i ne znam ni ja o čemu sve već, ali u svakom slučaju o hiljadu stvari koje obično ne služe da se zabavi četrnaestogodišnja devojka“. Postepeno stičući samopouzdanje, Sofija je uspevala otresito da odgovara, pa je, kako će ponosno pisati kasnije, „čitavo društvo zadivljeno zurilo u kralja koji se upustio u razgovor s jednim detetom“. Fridrih je njome bio zadovoljan; kada ju je zamolio da doda činiju sa džemom nekom drugom gostu, osmehnuo se i kazao ovome: „Primate ovaj dar iz ruke Ljubavi i Dražesti.“ Za Sofiju je to veće značilo trijumf. A ni Fridrih nije samo podilazio svojoj mladoj družbenici za večerom; carici Jelisaveti pišaće: „Ova mlada kneginjica od Cerbsta spaja u sebi veselost i spontanost, prirodne za taj uzrast, sa inteligencijom i mudročću kakve iznenađuju kod tako mlade osobe.“ Sofija je tada bila običan politički pion, ali on je znao da bi jednoga dana mogla igrati i neku veću ulogu. Ona je imala četrnaest godina, on trideset dve, i to je bio prvi i jedini susret ova dva značajna monarha. Oboje će s vremenom dobiti titulu „Veliki“. I zajedničkim snagama će, decenijama, upravljati istorijom srednje i istočne Evrope.

Uprkos pažnji koju je Fridrih javno posvetio Sofiji, privatno je kralj uređivao posao s njenom majkom. Fridrihov plan je bio da u Petrogradu Johana postane nezvanični pruski diplomatski predstavnik. Tako će, nezavisno od dugoročne prednosti koju donosi Sofijina udaja za ruskog prestolonaslednika, Johana, kao osoba bliska ruskoj carici, moći da vrši uticaj u korist Prusije. Objasnio joj je kako stoje stvari s Bestuževom i njegovom politikom. Naglasio je da će vicekancelar, zakleti neprijatelj Prusije, učiniti sve što se može kako bi sprečio Sofijinu udaju. U najmanju ruku, tvrdio je kralj, već je iz samo tog razloga Johani u interesu da svim raspoloživim sredstvima podriva Bestuževljev položaj.

Fridrihu nije bilo teško da raspiri Johanin entuzijazam. Oduševila ju je ta tajna misija koja joj se poverava. Više ne putuje u Rusiju kao ličnost drugog reda, ćerkina čuvarica, već kao centralna figura ogromnog diplomatskog poduhvata: da se svrgne jedan carski kancelar. Zanos je Johani zavrteo glavu. Zaboravila je na svoju više puta izjavljivanu zahvalnost i odanost Jelisiveti; zaboravila je na savete svog revnosnog muža provincijalca da se ne upliće u politiku; zaboravila je na to da je pravi cilj njenog putovanja da dovede ćerku u Rusiju.

U petak 16. januara, Sofija je pošla iz Berlina s majkom i ocem u maloj povorci od četiri kočije. U skladu s Brimerovim naložima, mala družina što će putovati u Rusiju bila je ograničena brojem: kneginja i kneginjica, jedan oficir, jedna dvorska dama, dve služavke, jedan sluga i jedan kuvar. Po dogovoru, Johana je putovala pod lažnim imenom grofice od Rajnbeka. Na stotinak kilometara istočno od Berlina, u Švetu na Odri, knez Kristijan August oprostio se sa ćerkom. Oboje su pri rastanku plakali; nisu mogli znati da se nikada više neće videti. Sofijina osećanja prema ocu, iako izrečena zvaničnim jezikom, blistaju u čitavom pismu koje će mu dve nedelje potom poslati iz Kenigsberga. U